

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİ

Osman AĞIR

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF,
osman.agir@inonu.edu.tr

0000-0002-1087-0478

Atıf / Citation: Ağır, O. (2023). Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türk dünyası jeopolitiği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 12(2), 222-239.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1357866>

Öz

Soğuk Savaş sonrası SSCB egemenliğinde bulunan Türk Devletlerinin bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte Türk Dünyası jeopolitiği önem kazanmış ve uzun süren çabalar sonrasında Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte ise Türk Devletleri ortak bir platform oluşturabilmişlerdir. Uluslararası bölgesel bir örgüt kimliği kazanan Teşkilat küresel ve bölgesel sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayacak potansiyeli barındırmaktadır. Teşkilatın çözüm üretmesi beklenen önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar bulunmakla birlikte bu sorunlardan en güncel olanı zaman zaman dondurulmuş, zaman zaman ise sıcak çatışmaya dönüştürülmüş Dağlık Karabağ sorununun nihai bir barış antlaşmasıyla sonlandırılmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde etnik yapısı değiştirilmeye çalışılmış olan Dağlık Karabağ bölgesi Nahçıvan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan arasında, dolayısıyla Türk Dünyası arasında kurulabilecek ulaşım ve enerji nakil hatları açısından stratejik öneme sahiptir. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözüme kavuşması ise Türk Dünyası arasında kurulabilecek kara bağlantısı açısından son derece önemlidir. İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın topraklarını geri alması ve Türk Devletleri arasında doğrudan bir kara yolu bağlantısı kurulmasına olanak sağlaması nedeniyle Türk Dünyası açısından hem önemli bir jeopolitik kazanım hem de motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak savaşı sonlandıran anlaşma ile Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleşmesi ve Rusya'nın sorunun çözümünde inisiyatif üstlenerek bölge ülkelerini kendisine bağımlı kılma çabaları Türk Dünyası jeopolitiği açısından şimdilik olumsuz bir statü oluşturmuştur. Temel amacı, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiği bağlamında tartışılması olan çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiğine ne gibi etkilerinin bulunduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Dağlık Karabağ, Türk Dünyası, Jeopolitik

TURKISH WORLD GEOPOLITICS WITHIN THE CONTEXT OF THE KARABAKH PROBLEM

Abstract

After the Cold War, with the independence of the Turkish states under the domination of the USSR, the geopolitics of the Turkish World gained importance and with the establishment of the Organization of Turkish States after long efforts, the Turkish States were able to create a common platform. The organization, which has gained the identity of an international regional organization, has the potential to make significant contributions to the solution of global and regional problems. Although there are important political, economic and social problems that the organization is expected to produce solutions, the most up-to-date problem is the Nagorno-Karabakh problem, which is frozen from time to time and turns into a hot conflict from time to time. The Nakhchivan region, whose ethnic structure has been tried to be changed in the historical process, has a strategic position in terms of transportation and energy transmission lines that can be established between Turkey and Azerbaijan, and therefore between the Turkish World. The solution of the Nagorno-Karabakh problem in favor of Azerbaijan is extremely important in terms of the land connection that can be established between the Turkish World. The fact that Azerbaijan took back a significant part of its lands after the Second Karabakh War has been both an important geopolitical gain and a source of motivation for the Turkish World, as it allows a direct road connection between the Turkish States. However, with the agreement that ended the war, the settlement of Russian soldiers in the region as peacekeepers and Russia's efforts to make the countries of the region dependent on itself by taking the initiative in solving the problem have created a negative status for the time being in terms of the geopolitics of the Turkic World. In this study, whose main purpose is to explain the historical process of the Nagorno-Karabakh problem and to discuss the geopolitics of the Turkic World in this context, an answer is sought to the question of what kind of effects the Nagorno-Karabakh problem has had on the geopolitics of the Turkic World.

Keywords: Türkiye, Russia, Nagorno-Karabakh, Turkish World Geopolitics

GİRİŞ

Adriyatik Denizi kıyılarından başlayıp Çin'in başkenti Pekin'in yakınında yer alan Çin Seddi'ne kadar uzanan coğrafyada kurulu yedi bağımsız Türk Devletini¹ ve farklı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan Türk kökenli toplulukları anlatmak için kullanılan "Türk Dünyası" kavramı, SSCB'nin dağılması sonrası yirminci yüzyıl boyunca sıkışmış olduğu Anadolu coğrafyası sınırlarından kurtulmuştur. Bölge, sahip olduğu doğal kaynakları ve beşeri sermayesi ile dünya jeopolitiğinde çok önemli bir konuma sahiptir.

Soğuk Savaş sonrası tarihsel kökenleri bulunan birçok dondurulmuş sorun görünür hale gelmiş ve diplomatik yoldan çözüm üretilemeyen bazıları ise sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu sorunlardan birisi de Dağlık Karabağ sorunudur. Azerbaycan'ın haklı taleplerinin karşılanmaması nedeniyle bölgenin iki büyük devleti olan Türkiye ve Rusya'nın sorunun çözümü konusunda uzlaşamamaları hem iki ülke ilişkilerini hem de bölge güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Soruna bölgenin büyük devletlerinin jeopolitik çıkarları gereği doğrudan müdahil olmaları ise Türk Dünyası'nı doğrudan etkilemektedir.

¹Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan.

Türkiye-Rusya ilişkileri tarih boyunca çatışma alanlarının fazlalığından dolayı rekabetçi bir zeminde gelişmiş, iş birliği yapılan dönemler ise oldukça sınırlı olmuştur. Çarlık Rusya'nın genişleme politikasının büyük bir bölümünün Türk topraklarının bulunduğu Orta Asya, Kafkasya ve Balkan bölgelerine doğru gerçekleşmesi Türk Dünyası jeopolitiğine onarılması asırlar alabilecek zarar vermiştir. Bu çalışmanın temel konusu olan Dağlık Karabağ sorunu ise tarihsel temelleri olan bir jeopolitik mesele olup iki ülke ilişkilerini ve Türk Dünyası jeopolitiğini yakından ilgilendirmektedir.

Kafkaslara Hristiyan nüfusu yerleştirerek Müslüman Türkiye ve İran'la arasında bir tampon bölge kurulması; Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türkleri ve Türk Dünyası arasında Hristiyan bir set oluşturma çabaları Çarlık Rusya'nın başlatmış olduğu bir politika olup bu politika bugün de Rusya Federasyonu tarafından devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Karabağ meselesi çok boyutlu olarak Türkiye, İran, Gürcistan ve Rusya'yı etkilemesinin yanı sıra enerji nakil hatları ve Türk Dünyası'nın kara bağlantısı nedeniyle bölge ülkelerini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan-Ermenistan arasında bir çatışma alanı olmasının ötesinde Türkiye-Rusya ilişkileri ve Türk dünyası jeopolitiği açısından son derece önemli bir meseledir.

Temel amacı, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel sürecinin açıklanarak Türk Dünyası jeopolitiğinin bu bağlamda tartışılması olan çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun Türk Dünyası jeopolitiğine ne gibi etkilerinin bulunduğu sorusuna cevap aranacaktır. Türk Dünyası jeopolitiğinin bir yerden başlanarak incelenecek olması çalışmanın özgün değerini oluşturacaktır. Tarihsel ve betimsel araştırma yönteminin kullanılacağı çalışmada geniş bir literatür taraması yapılarak karşılaştırma, analiz ve senteze yer verilecektir.

1. KÜRESEL VE BÖLGESEL YÖNLERİYLE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Jeopolitik bakış açısıyla değerlendirildiğinde Güney Kafkasya, bölgenin eski imparatorlukları Türkiye, Rusya ve İran tarafından dönem dönem kontrol edilen ve jeostratejik rekabetin yaşanageldiği bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin demografik çeşitliliği, demografik iç içe geçmişlik, Nahçıvan gibi ekslav toprakların varlığı, etnik ve dini irredantizmin had safhada olması, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan toprakları arasında taşeron duvar görevi görmesi gibi etkenler aslında jeopolitik siyasi ilişkiler düğümü oluşturmaktadır (Çamaş, 2020). Kafkasya'nın genelinde birçok sorun alanı bulunmakla birlikte bu sorunlardan en önemlileri, büyük devletlerin jeopolitik hedefleri doğrultusunda çizmiş oldukları sınırlar ve yapay demografik oluşumlar nedeniyle Güney Kafkasya'da bulunmaktadır. Bu yapay sınırlar nedeniyle bugün İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan bölgeyi derinden etkileyebilecek çatışma risklerini taşımaktadır. Karabağ sorunu ise yine jeopolitik hedefler doğrultusunda oluşturulmuş sınırlar ve yapay demografinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir sorun olup özellikle Rusya tarafından çözüme kavuşturulması istenmediği için bazen sıcak çatışmaya dönüştürülmüş, bazen ise dondurulmuştur.

Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras nehirleriyle Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ile buraya bağlı ovalardan meydana gelen 18 bin kilometrekarelik bir bölgedir. Azerbaycan'ın eski yerleşim ve kültür merkezlerinden biri olan Dağlık Karabağ ise Karabağ'ın 4 bin 392 kilometrelik kısmını kapsamaktadır. Jeopolitik öneminden dolayı tarih

boyunca dünya medeniyetlerinin odak noktasında olmuştur (Cömert, 2020). Dağlık Karabağ sorunu oldukça uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Karabağ bölgesinin küçük bir bölümünü kapsayan Dağlık Karabağ üzerinde hak iddiasında bulunan Ermeniler, kendilerinin bu topraklarda hep var olduklarını, Azerbaycan Türklerinin ise sonradan bu bölgelere geldikleri iddiasındadırlar. Ancak “Kafkasya Arkeografi Kurulu Aktları” adlı toplu belgelerden, Rusya İmparatorluğu’nun Güney Kafkasya’yı istilasına kadar Azerbaycan hanlıklarında oturan Hristiyan Ermenilerin bu yerlerin nüfusunun çok az bir kısmını oluşturdukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Karabağ Hanlığı’nda oturan 12 bin aileden 2.500’ü, Şamahı Hanlığı’nda oturan 24 bin aileden 1.500’ü, Şeki Hanlığı topraklarında oturan 15.000 aileden ise sadece üçte biri Ermenilerden oluşmaktaydı. Toplam nüfusu 51.000 aile olan üç bölgedeki Ermeni sayısı 9.000 civarındaydı. Ama bu sayı 1828’den sonra artmaya başlamıştır (Samedov, 2011).

Ermeniler, Hristiyan kimliklerini kullanarak 17. yüzyıldan itibaren “Büyük Ermenistan” hayallerini gerçekleştirmeye uğraşmışlardır. Ermenilerin bu idealleri Hristiyanlık misyonunu Doğu yönünde genişletmek isteyen Papa’nın ve Kafkasya’daki jeopolitik çıkarlarını güçlendirmeye çalışan Rusya’nın planları ile paralellik göstermiştir. 1. Petro ile başlayan Rusların Kafkasya politikası 19. yüzyılda daha geniş bir şekilde devam etmiştir (Paşa, 2021: 5). 18. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusya’nın Kafkasya’da yayılcı politikalarını uygulamaya koyması ile birlikte ilk olarak Karabağ Hanlığı işgal edilmiş ve diğer hanlıklarda zaman içerisinde Çarlık Rusya’nın himayesine girmiştir (Naciyev, 2011: 2).

Sosyal, ekonomik ve askeri-politik her konuda Rusya’ya güvenen Ermeniler, sözde “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekleşmesi için Karabağ, Erivan, Nahçıvan ve diğer Azerbaycan topraklarındaki yerel Türk-Müslüman nüfusu yok etmek, topraklarını ele geçirmek maksadıyla ellerine geçen her fırsatı değerlendirmek istemişlerdir (Cömert, 2020).

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1804-1813 İran-Rus Savaşı sırasında bu bölgeye Anadolu’dan ve İran’dan Ermeni göçü yaşanmıştır. 1813 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile de Dağlık Karabağ Ruslara verilmiş, 1822 yılında Karabağ Hanlığı ortadan kaldırılmıştır. Rus-İran savaşı sonrasında 1828 yılında İran’la Rusya arasında imzalanmış Türkmençay Antlaşması’nda Ermenilerin Rus Çarlığı’na serbestçe göç edebileceğine yer verilmiş, bu yolla Ermenilerin İran’a coğrafi olarak en yakın olan Azerbaycan topraklarına göç etmeleri kolaylaştırılmıştır. 1828-1829 yıllarında yaşanmış Türk-Rus savaşından sonra ise Osmanlı’daki Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Rusya Ermeni göçünü Kafkasya’da ve özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadığı Azerbaycan’da Hristiyan nüfusu artırarak, doğudan gelecek saldırıları engellemek amacıyla gerçekleştirmiştir. Yapay yollarla bir milyon civarında Ermeni’nin göç ettirilmesi, bölgede potansiyel etnik ve dini çatışmalara temel oluşturarak Rusya’nın bölgeyi denetiminde tutabilmesine olanak sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği kurulduktan sonra ise Ermeni sorunu yeni bir boyut kazanmıştır (Kazımlı, 2022: 107).

Bolşevik Devrimiyle Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilen Sovyetler Birliği kuruluş amacına uygun olarak 1920 yılından itibaren Kafkasya’yı Bolşevikleştirmeye uğraşmıştır. 28 Nisan 1920 yılında Bakü’ye giren Kızıl Ordu, Karabağ ve Zengevur’dan Ermenilerin çekilmesini istemiş, 1 Aralık 1920’de, Rusya Komünist Partisi’nin Kafkasya sorumlusu başkanlığında Azerbaycan ve

Ermenistan temsilcileri bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Azerbaycan Temsilcisi Neriman Nerimanov Ermeni Bolşeviklerini etkilemek amacıyla Zengevur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini Ermenistan'a bırakarak etnik kavgalara artık son verdiğini duyurmuştur. Daha sonra 1921 Temmuz'unda Rusya Komünist Partisi başkanı Stalin, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin olduğu toplantıda bu kararı değiştirerek Karabağ'ı Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanımlamış ve Laçin'i de Azerbaycan'a bağlayarak Karabağ'la Ermenistan'ın ilişkisini tamamen kesmiştir (Mustafayev, 2013: 56). 24 Temmuz 1923'te de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kuruluşu ilan edilmiştir (Kazımlı, 2022: 107). Özerk statü, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın özerk ama hukuken ülkesinin bir parçası olduğu anlamını taşımıştır (Acer, 2020: 7).

Sovyetler Birliği'nin kuruluş döneminde ve sonraki dönemlerde izlediği politikalar sorunun sürekli tırmanmasına yol açmıştır. Dağlık Karabağ'ın özerk bir yapıya dönüştürülmesiyle gelecekte nüfusun etnik yapısının Ermeniler lehine dönüştürecek politikalar geliştirilmesine ve sorunun çözümsüz kalmasına zemin hazırlanmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan bölgesindeki Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmı zor kullanılarak Azerbaycan'a göç ettirilmiştir (Aslanlı, 2015: 161-162).

Bölgenin özerk bir statüye kavuşturulması bölge üzerindeki Ermeni tezlerini ortadan kaldırmamış tersine Ermeniler durumu fırsata çevirmek amacıyla 1936 ve 1965 yıllarında büyük gösteriler düzenlemişlerdir (Arıbaş, 2007: 336). 1980'li yılların sonuna doğru, SSCB'nin dağılmaya başladığı süreç içerisinde, Karabağ'da yaşayan etnik Ermeniler ayrılıkçı bir hareket başlatmışlardır. 1991 yılında Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde ise bu ayrılıkçı hareket Ermenistan ve Rusya'dan destek görerek güç kazanmıştır (Acer, 2007: 7).

16 Haziran 1988 tarihinde Ermenistan parlamentosunda Karabağ bölgesinin Ermenistan'a katılması hususunda bir karar alınmış ve süreç içerisinde Ermenistan'da bulunan Azerbaycan Türkleri sınır dışı edilmeye başlanmıştır (Attar, 2005: 135). 1989'da Karabağ'da Azerbaycan Türklerine yönelik Ermeni saldırıları yoğunlaşarak zirveye ulaşmıştır. Bu saldırılar Karabağ bölgesinin dışına da taşmıştır. Bu süreçte Rusya meydana gelen olaylarda Ermenilerin yanında olduğunu gösterir politikalar izlemiş, bu durumu protesto eden Azerbaycan'a karşı, Moskova askerî birliklerini Bakü'ye sevk etmiştir. Bu olay Azerbaycan tarihine Kara Pazartesi (15 Ocak 1990) olarak geçmiştir (Aydın, 2013: 154). Rusya izleyen dönemde Karabağ meselesini politik çıkarları doğrultusunda kullanmaya devam etmiştir (Neef, 2004: 86).

SSCB'nin çöküşüyle birlikte Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünün Azerbaycan Parlamentosu tarafından kaldırılması Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini engelleyememiş, Ermeniler bölgedeki işgal faaliyetlerini artırarak Azerbaycan'a karşı askeri saldırıya başlamışlardır. Ermenistan ordusu, Rusların da desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve sivillere zulüm uygulamaya başlamışlardır (Paşa, 2021: 194). Savaş esnasında Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının yüzde 20'si (Dağlık Karabağ bölgesi ve yedi reyon) Ermeni ordusu tarafından işgal edilmiştir. Bu bölgelerin nüfusu tamamen etnik temizliğe maruz kalmış, işgal edilen topraklardaki tüm yerleşim yerleri, tarihi eserler ve mezarlıklar tahrip edilmiştir (Cömert, 2020).

1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü kaldırıp bu bölgeyi merkezi yönetime bağlamıştır. Çok kısa bir süre sonra Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, 10 Aralık 1991’de bağımsızlık kararı almış, 1992 yılında Rusya Federasyonu birliklerinin Dağlık Karabağ’dan çekilmesi ile anlaşmazlık savaşa dönüşmüştür. Azerbaycan’da, Elçibey’in iktidara gelmesinin ardından Moskova tarafından desteklenen Ermeniler, 1993-1994 döneminde Dağlık Karabağ ve Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. Dağlık Karabağ’da beş (Hankenti, Şuşa, Ağdere, Hocalı, Hocavent) ve çevresindeki yedi bölge (Laçın, Kelbecer, Kubatlı, Cebrail, Zengilan, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere toplam on iki Azerbaycan bölgesi Ermenistan işgali altında kalmıştır (Sapmaz & Sarı, 2012: 4). Birinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan bu işgal sırasında Ermeniler bölgede insanlık dışı katliamlar gerçekleştirmiş, özellikle Hocalı katliamı Azerbaycan toplumunda ciddi travmalara neden olmuştur. Eraslan ve Özdemir (2021: 323), 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı kasabasında kadın çocuk ayırımı yapılmadan 600’ün üstünde Azerbaycan Türkünün vahşice katledilmesinin ancak soykırım kavramıyla ifade edilebileceğini vurgulamaktadırlar.

1993-1994 yıllarında Ermeniler bölge üzerindeki baskılarını artırmışlar ve Rus desteğini de arkalarına alarak Karabağ ve çevresindeki birçok noktayı ele geçirmiş ve bu dönemde oluşturdukları Laçın koridoruyla Ermenistan ile kara bağlantısını sağlamışlardır (Aydın, 2010: 401). Azerbaycan topraklarının haksız şekilde bir oldubitti ile işgaline yönelik BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar çeşitli inisiyatifler geliştirmişler ancak haksızlığı giderecek bir etki oluşturamamışlardır. Bu inisiyatiflerden en önemlisi BM Güvenlik Konseyi ve AGİT tarafından üstlenilmiştir.

1993 yılı içerisinde BM Güvenlik Konseyi almış olduğu dört ayrı kararla Ermenistan’a işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Karabağ’daki Ermeni grupların BM kararlarına uymalarını sağlaması çağrısında bulunmuş ancak bu çağrı karşılık bulmamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) içerisinde kurulan Minsk Grubu çerçevesinde uzun süre devam eden görüşmeler de sorunun çözümü noktasında sonuçsuz kalmış vatanlarından uzaklaştırılan yüzbinlerce insan yurtlarına dönememişlerdir (Acer, 2007: 7).

1994’te ateşkes ile başlayan ve AGİT Minsk Grubu’nun on yılı aşkın süren sorunun çözümü için yaptığı müzakereler neticesinde, 29 Kasım 2007’de her iki aktörün de başlangıçta kabul edilebilir şekilde yaklaştığı bir plan sunulmuştur. Madrid Prensipleri olarak bilinen bu plan doğrultusunda Karabağ etrafındaki bölgelerin Azerbaycan’a devredilmesi, Karabağ’a ara statü verilip kesin çözüm için harekete geçilmesi, Karabağ ile Ermenistan arasındaki koridorun açılması, zorunlu göçe maruz kalan kişilerin topraklarına dönmesi ve AGİT’in kontrolünde bölgeye barış gücünün konuşlandırılması öngörülmüştür. Yine 2010’dan itibaren yürütülmeye başlanan Minsk barış süreci de Rusya’nın kontrolünde yürütülmesi nedeniyle başarıya ulaşamamıştır (Görgülü, 2014: 3). Ayrıca Minsk Grubu eş başkanı statüsünde bulunan ülkelerin (ABD, Fransa ve Rusya) Karabağ sorununa kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yaklaşımları hem sorunu çözümsüz bırakmış hem de Minsk Grubu’nun pasifize olmasına yol açmıştır (Bilgin, 2020: 16).

Çözüm için oluşturulmuş olan mekanizmalardan sonuç alınamamasının birçok nedeni bulunmakla birlikte en önemlisi kuşkusuz Rusya’nın politik tavrı olmuştur. Rusya, sorunu

dondurarak hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı kontrolü altında tutmaya devam etmiş, Ermenistan'a olan desteği ise Azerbaycan ve Ermenistan arasında sık sık ufak çaplı çatışmaların yaşanmaya devam etmesine neden olmuştur. 2016 yılında yaşanan "Dört Gün Savaşı" ile Azerbaycan'ın stratejik önem taşıyan üç tepeyi Ermenistan'dan geri alması Azerbaycan'ı topraklarını geri alabileceği noktasında cesaretlendirmiştir.

Ermenistan işgal ettiği toprakları genişletmek amacıyla 27 Eylül 2020'de Karabağ'a yeni bir saldırı başlatmıştır. Ermenistan'ın başlattığı bu saldırıya Azerbaycan ordusu karşılık vermiş ve iki ülke arasında 44 gün sürecek "İkinci Karabağ Savaşı" yaşanmıştır. Bu savaşta, Azerbaycan ordusunun kahramanca savaşı, Türkiye'nin koşulsuz desteği ve Rusya'nın siyasi nedenlerle kısmen de olsa tarafsızlığını koruması neticesi Azerbaycan kuvvetleri mutlak başarı elde etmiş ve işgal altındaki topraklarının çoğunluğunu işgalden kurtarabilmiştir. 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihlerinde gerçekleşen 44 günlük Karabağ savaşı, küresel ve bölgesel güçlerin rekabeti nedeniyle uzun yıllardan beri diplomasi yolu ile çözülemeyen sorunu büyük oranda çözüme kavuşturmuştur. Ancak Rus barış gücünün bölgeye yerleşmesi ve ulaşım koridorlarının Rusya'nın kontrolüne bırakılması hem sorunun nihai çözüme kavuşturulmasını güçleştirmiş hem de Türk Dünyası açısından olumsuz sonuçları olabilecek bir statü oluşturmuştur.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanmış olan üçlü² mutabakat metninde belirtilen hususlara Ermenistan uymamış, Ermeni güçleri ve bölgedeki sözde Ermeni yönetimi tahrik edici tutumlarından vazgeçmemiş, Azerbaycan askerlerine ateş açmaya ve yeni mevziler oluşturmaya devam etmişlerdir. Süreç içerisinde Ermeniler tarafından bölgeye döşenmiş mayınlar sonucu Azerbaycan güvenlik kuvveti mensupları ve sivil vatandaşları şehit edilmiştir. Yaşananlar üzerine Azerbaycan ordusu bölgeye yönelik 19 Eylül 2023 tarihinde anti-terör operasyonu başlatmıştır.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada operasyonun amacını, "Ermeni Silahlı Kuvvetleri birliklerinin silahsızlandırılarak Azerbaycan topraklarından çıkarılması, askeri altyapıların etkisiz hale getirilmesi, işgalden kurtarılan topraklara dönen sivillerin ve bölgedeki imar çalışmalarında görev alan işçiler ile askeri personelin güvenliğinin sağlanması" olarak açıklamıştır (Nadirli, 2023). Yaklaşık 24 saat süren operasyon sonucu bölgedeki Ermeni güçler silah bırakmak zorunda kalmış, Azerbaycan 192 şehit vermiştir (Rehimov, 2023). Bu operasyon sonucu nihai bir antlaşma sağlanamamış olsa da Azerbaycan'ın Karabağ'daki toprakları üzerinde tam hâkimiyet kurmasını sağlamış, bölge silahlı Ermeni unsurlardan tamamen arındırılmış, bölgede yaşayan Ermeni nüfusun önemli bir bölümü (%80) Ermenistan'a göç etmiştir (Cafersoy, 2023).

2. TÜRK DÜNYASI

Kültürel ve etnik bir birlik olarak ifade edilebilecek Türk Dünyası kavramı; 11.2 milyon km²'yi aşan büyük bir coğrafi alanı adlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu alan, Adriyatik Denizi kıyılarından başlayıp Çin'in başkenti Pekin'in yakınında yer alan Çin Seddine kadar uzanmaktadır. Bahse konu coğrafyada yedi bağımsız Türk Devleti bulunmaktadır. Ancak söz konusu devletler

² Azerbaycan, Ermenistan, Rusya.

Türk Dünyası olarak ifade edilen coğrafyanın sadece % 43.7'sini (4.9 milyon km²) oluşturmakta iken geri kalan 6.3 milyon km²'lik alan, yani bahse konu coğrafyanın %56.3'ü, bağımsızlığına sahip egemen devletler olmayıp ağırlıklı olarak Rusya, Çin ve Gürcistan'ın topraklarında yer almaktadır (Doğanay, 1995: 23).

Türk Dünyası dar anlamda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan devletlerini anlatmak için kullanılırken; geniş anlamda bu devletlere ek olarak Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Yakutistan, Hakas, Altay, Karaçay, Kabartay, Dağıstan Cumhuriyetleri³ ile Doğu Türkistan⁴, İran Türkleri⁵, Irak Türkmenleri, Balkan Türkleri⁶, Suriye Türkleri'nin yaşadığı coğrafyayı anlatmaktadır. Bu bağımsız devletler ve farklı coğrafyalarda yaşayan topluluklar, Türk dilinin farklı şive ve lehçelerini konuşmakta olup aynı milletin farklı boylarına mensup ortak bir tarihe ve kültüre sahip olan topluluklardır.

Akıncı (2021), Türk Dünyası kavramının esnek ve geniş olduğunu ve tarihin evresine göre değişim gösterdiğini, 16. yüzyılda kapsamı Hindistan'dan -önce Delhi Sultanlığı sonra Babürlüler- İran-Safeviler, Türkistan Hanlıkları, Osmanlı-Balkanlar, Doğu Akdeniz, Mısır, Mağrip ve Maşrik, Karadeniz, Anadolu ve Kafkasya'ya kadar uzanmakta olduğunu; 19. yüzyılda değişen dünya koşullarına ayak uyduramayan Türk Devletlerinin esaret/himaye altına girmekten kendilerini kurtaramadıklarını, Türklerin jeopolitik ağırlığının artık bizatihi kendi güçlerine göre değil buldukları mevki ile yeni güç merkezleri arasındaki ilişkilere göre ölçülmeye başlandığını, yüzyıllarca geniş arazi ve devletler silsilesi üzerindeki egemenliği temsil eden Türk kavramının içeriğinin 20. yüzyılda Anadolu'daki tek bağımsız Türk devetine kadar indirgenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu tespitler doğru olup daha da vahim olanı ise özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Türklük bilincinin de çok dar bir alanda var olabilmesidir. Ancak 1991'de SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Türk Dünyası kavramı siyasi olarak sıkışmış olduğu Anadolu'dan çıkmış ve büyük bir coğrafyada yeniden hayat bulmuştur.

Bugün itibariyle yedi bağımsız Türk devleti⁷ ile tarihi Türk Kuşağı tekrar canlanmıştır. Bu kuşak sadece bulunduğu yer itibarı ile değil, sahip olduğu doğal kaynakları ve beşeri sermayesi ile de dünya jeopolitiğinde çok önemli bir konuma sahiptir. Son zamanlarda bu jeopolitiğin anlam kazanabilmesi için entegrasyona yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 1992'de Ankara'da Türk Zirveleri başlatılmıştır. 2009 yılında Nahçıvan Antlaşması ile Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) kurulmuştur. Peşinden Keneş'e önce Özbekistan üye, sonra da Macaristan gözlemci üye olmuştur. Son olarak 2021 yılında Covid-19'dan dolayı çevrimiçi yapılan toplantıya Türkmenistan gözlemci olarak katılmıştır. Kasım 2021 tarihinde yapılan 8. Zirve'de ise Türk Keneşi, "Türk

³ Rusya Federasyonu toprakları içerisinde yer almaktadırlar.

⁴ Çin topraklarında yer almaktadır.

⁵ 85,580,941 nüfusu (2021) olan İran'ın genetik olarak neredeyse yarısını Türk kökenliler oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samed Moghanirahimi, "Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri", Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, Cilt: 5, Sayı:2, ss.213-220, s.214.

⁶ Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Kosova ve Sırbistan'da Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler bulunmaktadır.

⁷ Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan.

Devletleri Teşkilatı” olarak hem ismini değiştirmiş hem de daha çok iş birliği yapma yönünde adım atmıştır.

Büyükgüzel (2014: 38), Türk Dünyası'nın amacının “milli kimlik” temelinde ekonomik, siyasi, kültürel, sanatsal, sportif vb. alanlarda yapılacak iş birliği ve dayanışma olması gerektiğini, tek devlet ve tek bayrak gibi sadece söyleme dayalı olan romantik bir hayale kurban edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türk dünyası aynı ortak kültürü paylaşan ülke ve toplulukların ortak çıkarlarını maksimuma taşıyabilecekleri manevi bir ideal olarak her geçen gün önemi daha da artan ve somutlaşan bir yapıya dönüşmektedir.

Ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan Türk Dünyası ülkelerinin aynı zamanda ortak jeopolitik unsurları da bulunmaktadır. Sahip olunan enerji kaynakları ve transit konumu, tarımsal üretim potansiyeli, turizm potansiyeli, askeri alanda iş birliği olanakları gerçek anlamda müttefiki bulunmayan Türk Devletlerini iş birliğine zorlamaktadır. Uluslararası politikada yaşanan gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde özellikle Rusya'nın Kırım'ı işgali ve akabinde Ukrayna'ya yönelik başlatmış olduğu işgal girişimi sonrası Batılı ülkeler Rusya ve Çin'i her zamankinden daha fazla tehdit olarak görmeye başlamış ve bu ülkelerle bir mücadeleye girişmişlerdir. Böyle bir küresel ortamda Türk Dünyası ülkeleri arasında oluşturulacak iş birliklerinin, özellikle enerji alanında, enerjide Rusya'ya olan bağımlılıklarından kurtulmak isteyen Avrupa ülkeleri tarafından da destek görmesi beklenmelidir. Ayrıca Ukrayna'da istediği sonucu alamayan Rusya'nın da bulunduğu koşullar nedeniyle enerjisini Türk Dünyası arasındaki iş birliklerini akamete uğratmaya veremeyeceği bir süreç yaşıyor olması bir fırsat sunmaktadır. Küresel politikanın sunmuş olduğu bu fırsat Türk Dünyası ülkelerince iyi değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki dış politikadaki önemli kazanımlar “fırsatçılık” ilkesinin iyi değerlendirilmesiyle sağlanabilmektedir.

3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİNE ETKİLERİ

Jeopolitik Kavramı, Yunanca toprak anlamına gelen ‘geo’ ile politika anlamındaki ‘politeia’ kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuş, yerel ya da uluslararası seviyede politika ve coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmaktadır (Yılmaz, 2009: 61).

1924'te “Zeitschrift Für Geopolitik” dergisini çıkaran Haushofer; devletin konum alanını en önemli güç unsuru olarak nitelemiş, Haushofer'in çağdaşı Halford Mackinder (1861-1947) “Kara Hakimiyet Teorisi”ni ortaya atmıştır. Mackinder, “Doğu Avrupa ile Sibiryâ bölgesinin, dünyanın “Heartland'ı (Kalp Sahası)”nı oluşturduğunu, heartland'ın çevresindeki Balkanlardan Çin'e kadar uzanan sahanın ise “İç veya Kenar Hilâl” ya da “Rimland” kuşağı olduğunu, bunun dışında kalan Amerika-Afrika-Avustralya-Japonya hattının ise “Dış veya Kenar Hilâl” ya da “Dünya Adasının Peykleri” olarak kabul edildiğini vurgulamıştır. Mackinder'e göre Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devletin Heartland'a hâkim olacağını, heartland'a hükmedenin ise öncelikle İç-Kenar Hilâl'e ya da Rimland'a hükmedeceğini vurgulamıştır. “Kara Hakimiyet Teorisi” olarak bilinen bu görüşte, Türk Dünyası'nın yeri “İç veya Kenar Hilâl” kuşağı içinde yer almaktadır. Mackinder'in bu görüşüne karşı görüşler geliştirilmiş ve bu konuda Amerika Birleşik Devletleri (ABD), özellikle; “Kenar Kuşak Teorisi”ni, “Deniz Hâkimiyet Teorisi”ni ve “Hava Hâkimiyet Teorisi”ni ortaya atmıştır. ABD'li Profesör Nicholas J. Spykman (1893-1943), Mackinder'in görüşlerine karşı bir başka görüş

geliştirmiş ve “Kenar Kuşak Teorisi”ni ileri sürmüştür. Bu teoriye göre hâkim güç Heartland değil, Dış-Kenar Hilâl üzerindeki ülkelerdir. Bunların başında ABD gelir. Ancak Heartland’a ulaşmak için, İç-Kenar Hilâl’in yani Müslüman Türk Dünyası’nın ele geçirilmesi şarttır. Şüphesiz, dünyaya hakim olmak için, önce Müslüman Türk Dünyası’nı (İç-Kenar Hilâl’i) işgal etmek gerekmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’ndan sonra Türk Dünyası’na olan saldırılar ve işgallerde bu görüşlerin etkisi büyük olmuştur (Özey, 2022). Her iki teoride de amaca ulaşmak için hakimiyet kurulması gereken yerlerin başında Türk Dünyası ülkelerinin yer alıyor olması bile tek başına Türk Dünyası ülkelerinin bulunduğu jeopolitik konumun öneminin anlaşılması bakımından son derece önemlidir.

Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu coğrafyasından mütevellit Türk Dünyası tarih boyunca bölgesel ve küresel çıkarların jeopolitik bakış açısıyla çözümlenmesi gereken rekabet alanlarından biri olmuştur. Doğu ve batı arasında önemli bir kavşak olan ve Asya ile Avrupa’nın kesişim noktasında yer alan Anadolu, önemli enerji kaynaklarına sahip Kafkasya ve Rusya ile Çin arasında yer alan Orta Asya’nın bugün de jeopolitik açıdan önemi devam etmektedir. Bu önem küresel güçlerin bölgeye yönelik her dönem aktif politika yürütmelerine neden olmuştur. Bu küresel güçlerden en önemlisi kuşkusuz Rusya’dır.

18. yüzyıldan beri Rusların küresel bir güç olabilmek için belirlemiş oldukları en önemli politika sıcak denizlere inebilmektir. Bu hedef için kendilerine üç alternatif belirlemişlerdir. Birinci alternatif, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından inerek Ege ve Akdeniz’e açılan kıyılara inmek; ikinci alternatif, güney tarafından yani Kafkaslardan inip Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz’e ulaşmak; üçüncüsü ise Kafkasya üzerinden Hint Okyanusu’na ulaşmak düşüncesidir. Rusların bu üç alternatifinin içerisinde de Türk Dünyası toprakları yer almış ve Rusların genişlemesi sürekli Türk topraklarına doğru olmuştur. Ruslar Kafkasya ve Orta Asya’yı hakimiyet altına almış, SSCB döneminde ise Türklerin yaşadığı bu bölgelerde asimilasyon politikaları uygulamışlardır. SSCB’nin dağılması ve beş bağımsız Türk devletinin kurulması sonrası da Rusların bölgeye yönelik ilgileri azalmamış, farklı yöntemler kullanarak bölgedeki hegemonyalarını devam ettirmeye çabalamışlardır. Yeni dönemde Rusya’nın yanında Çin, Fransa, İngiltere ve ABD’de Türk Dünyası’na yönelik proaktif politikalar yürütmeye başlamışlardır.

Türk Dünyası’nın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve uzun süre baskı altında yaşamaya maruz bırakılmaları hem kendi içinde parçalanmasına hem de Türkiye ile olan ilişkilerinin kesilmesine neden olmuştur (Akıncı ve Jafarlı, 2020:521). Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye ve Türk Dünyası’nın diğer devletleri Avrasya jeopolitiğinin en önemli aktörleri haline gelmiş (Erol, 2018: 326), Rusya ve Türkiye bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerinde jeopolitik olarak bir nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Yeni dönemin hemen başlangıcında ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorununda Türkiye Azerbaycan’ı desteklerken Rusya Ermenistan’a destek vermiş ve iki ülkenin Türk dünyasına yönelik politikalarının rekabet ekseninde şekilleneceği ortaya çıkmıştır. Rusya Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Devletleri ve topluluklarıyla yakın ilişki kurma çabalarını kuşkuyla karşılamış, bunu Pan-Türkizm siyaseti olarak değerlendirmiş ve Türkiye’yi bölgeye yönelik ABD politikalarının uygulayıcısı olmakla suçlamıştır. Türkiye ise Rusya’nın bölgede askeri üsler kurmasından ve bölgede etki kurma çabalarından rahatsızlık duymuştur.

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesi Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiş, Türkiye ile Azerbaycan'ın TANAP doğalgaz boru hattını gündeme getirmelerinden de Rusya rahatsızlık duyduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Rusya'nın temel politikası, çoğunluğu Türk Devletleri'nin sınırları içerisinde bulunan Orta Asya, Hazar Havzası ve Kafkaslar enerji bölgelerindeki enerjinin kendi inisiyatifiyle pazara ulaştırmaktır. Türkiye ise bu bölgelerdeki enerjinin kendi toprakları üzerinden transitine özel önem vermekte ve çeşitli projelerle geleceğe yönelik planlamalar yapmaktadır.

Dağlık Karabağ sorununun tarihsel süreçte ortaya çıkmasının ve çözümsüz kalmasının temel sorumlusu kuşkusuz Rusya'dır. Sorunun çözümsüz kalması Rusya'ya hem Ermenistan'ı kontrolü altında tutma olanağı sağlamış, hem de sorunun dondurulmasını sağlayarak bölgeye müdahale edebilme fırsatı sunmuştur. Sorunlu bölge olarak addettikleri Kafkaslara yönelik Rus politikasının temelini sorunların çözümsüz bırakılması oluşturmaktadır.

Güney Kafkasya bölgesini yaşamsal etki alanı olarak gören Rusya, Orta Asya'da olduğu gibi burada da Türkiye'nin etkinliğini istememektedir. 2. Karabağ Savaşı sonrası anlaşmazlığı 5 yıllığına kendisine bağımlı hale getirebilmeyi başarmıştır (Yılmaz, 2009: 38). İkinci Karabağ Savaşı Türkiye'nin Güney Kafkasya'da belirleyici aktörlerden birisi olduğunu ortaya koymakla birlikte Rusya barış görüşmelerini koordine ederek ve bölgeye asker konuşlandırarak her iki ülkeyi de kontrolü altında tutmaya devam etmek istemiştir. Bu durum Türk-Rus ilişkilerinde Karabağ meselesinin en kırılgan alanlardan birisi olmasını sağlamıştır.

Karabağ meselesi soruna farklı bakış açılarına sahip olmaları nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan'ın dışında üç ana bölgesel gücü de (Rusya, Türkiye ve İran) karşı karşıya getirme potansiyeline sahiptir. Bu durum bölgede önemli endişelere neden olmaktadır. Özellikle çatışmaların yeniden başlama ihtimalinde Ermenistan'daki Rus askeri üslerinin varlığı ve Türkiye'nin Azerbaycan'a vereceği destek göz önüne alındığı takdirde, sorunun hızlı bir şekilde boyut değiştirilebileceği endişesi (German, 2012: 236) uzun süre varlığını korumuştur. Ayrıca İran'ın açıktan olmamakla birlikte Ermenistan'a yönelik gizli desteği de hem Azerbaycan-İran, hem de İran-Türkiye arasında gerilime neden olmaktadır. İran, Türk etnik kökene mensup vatandaşları nedeniyle Türk Dünyası'nın bütünleşmesine kuşkuyla yaklaşmakta ve bu yönde atılan adımlara kuşkuyla yaklaşmaktadır.

Kafkasya, tarih boyunca küresel sistemin büyük aktörleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kafkasya bölgesinde hüküm süren büyük devletler Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu ve Ruslar olmuştur. 16. yüzyılda Astrahan Hanlığı'nı fethederek İran ve Osmanlı'ya komşu olan Rusya, sonrasında hızlı bir büyüme ivmesi yakalamıştır. Rusya, Kafkasya politikasına tarihsel süreç içerisinde hep önem vermiş ve bugün de bu politikasını devam ettirmektedir (Altınanıt, 2014: 56). Şimdilik yeni Kafkasya jeopolitiği Sovyet sınırlarının tarihi simetrisi baz alınarak dizayn edilmektedir diyebiliriz. Bu anlamda Rusya; Hazar-Karadeniz, Hazar-Anadolu arasında ve Kafkasya'da Kuzey-Güney yönlü gerek enerji gerek ulaşım gerekse siyasi ve askeri anlamda yeni avantajlar elde etmiştir. Kaldı ki Çin'den gelecek ya da gelmesi muhtemel ticaret yolu güzergâhına yakın bir alanda yerleşmiştir (Çamaş, 2020).

Türkler açısından da Kafkasya önemsenmiş ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemlerinde güçsüz düşmesi nedeniyle Türkler uzun bir süreden beri Kafkas jeopolitiğinde etkinlik sağlayamamışlardır. Bugün için de Kafkaslar Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Dünyası açısından önemini korumaktadır. Türkiye açısından enerji kaynaklarına ulaşım ve Türk Devletleri ile kara ve demir yolları ile birlikte yakın ilişkilerin kurulması bugün için daha önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini ve yakınlığını çeşitli araçlar kurarak pekiştirememesi durumunda Rusya, ABD, Çin ve İran gibi güçlerin bölgede etkinlik kazanıp Türkiye karşıtı bir blok oluşturarak Türk Dünyası birliğini akamete uğratabileceklerdir. Türk Dünyası'nın siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini artırması ise bölgeye refah getirecektir. Güçlü bir Türk Dünyası aslında uzun dönemde Rusya açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Türk Devletleri gibi Rusların da aslında kendilerinden başka dostu ve stratejik ortağı bulunmamaktadır. 2050 yılından sonra nüfusu 100 milyonun altına düşmesi beklenen ve ileri teknoloji üretemeyen Rusya'nın hem Batı ile rekabeti hem de Çin tehlikesi göz önüne alındığında bu coğrafyada varlığını sürdürebilmesi için Türk Dünyası ile iyi ilişkiler kurmasından başka şans bulunmamaktadır. Jeopolitik, Rusya'yı buna mecbur bırakacaktır.

Kafkaslarda Bolşevik idaresi tamamen kurulduktan sonra Karabağ, Nahçıvan ve Zengevur'un durumu Moskova tarafından belirlenmiştir. Dağlık Karabağ, özerk bölge ilan edilerek 1923 yılında Azerbaycan'a bağlanmış, Zengevur ise Ermenilere verilmiştir (Tunç, 2014: 73-74). Zengevur'un Ermenilere verilmesi ile Azerbaycan'ın Türkiye ile kara bağlantısı kesilmiştir (Aslanlı, 2015: 43). Bu durum sadece Azerbaycan'ın Nahçıvan ile kara bağlantısının kesilmesine neden olmamış, aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerine de büyük darbe vurmuştur. Böylece Türk Dünyası ile Türkiye'nin kara bağlantısı da kesilmiştir. Kara bağlantısının kesilmiş olmasının ne derece olumsuz sonuçları olduğu, enerji kaynaklarının transferi noktasında yaşananlar göz önüne alındığında bugün daha net olarak anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile tarihi Türk Kuşağı yeniden canlanmıştır. Bu kuşak Mackinder'den Spykman'a önem atfedilen bir kuşaktır. Bu kuşak bulunduğu coğrafyanın yanında, sahip olduğu doğal kaynaklar ve nüfusu itibarı ile de dünya jeopolitik haritasında kendine yer bulmuştur. Bu yerin korunması ve ağırlığının artması ise ancak müşterek ve iş birliği halinde hareket etmeleri ile mümkün olabilecektir. Bunun için de aralarındaki fiziki (ulaştırma) bağların yanı sıra siyasi ve manevi bağları da kurmaları ve güçlendirmeleri gerekmektedir. Sahip oldukları geniş ve verimli doğal kaynaklardan rasyonel istifade edilebilmesi ancak iş birliği ile mümkün olabilecektir (Akıncı, 2021). Türk Dünyası arasında kurulmuş olan iş birliği projelerinin geliştirilmesi ve yeni iş birliği alanlarının kurulmasını tehdit edebilecek Soğuk Savaş döneminde dondurulmuş olan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorun alanlarından birisi de kuşkusuz Dağlık Karabağ meselesidir.

Tarihsel süreç içerisinde Ermeni nüfusu yerleştirilerek etnik yapısı değiştirilmeye çalışılmış olan Dağlık Karabağ bölgesi Nahçıvan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan arasında, dolayısıyla Türk Dünyası arasında kurulabilecek ulaşım ve enerji nakil hatları açısından stratejik bir konuma sahiptir.

Rusya, Dağlık Karabağ sorunu karşısında Ermenistan'a açık destek vermiştir. Ermenistan desteğini Türk Dünyası'nın entegrasyonuna vurulan bir darbe olarak gören Moskova,

Azerbaycan'ın istikrarsızlığı vesilesiyle Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuzunu sürdürebilmekte ve Türkiye'nin bölgedeki etkisini sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla Rusya açısından Dağlık Karabağ meselesinin çözülemeyen bir sorun olarak varlığını sürdürmesi şarttır. Dahası Rusya, sorunun çözümsüzlüğü vesilesiyle bölgedeki aktörlerin kendisine bağımlı kalmasını da sağlayabilmiştir (Cömert, 2020). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle neticelenmesi Türk dünyası açısından jeopolitik avantajlar sağlamanın yanı sıra moral açıdan da Türk Dünyası halklarına önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak yapılan anlaşma ile Rusya'nın daha da güneye inerek Karabağ'a barış gücü sıfatıyla yerleşmesi Rusya'ya Kafkasya jeopolitiğinde yeni jeostratejik avantajlar sağlamıştır.

Türk Dünyası dediğimiz coğrafyanın büyük çoğunluğunu Rusya jeopolitik mahremi kabul etmektedir. Dağlık Karabağ sorununda kendisini tek yetkili görmesi, Kazakistan'daki iç karışıklıklara müdahil olması vb. gelişmeler şimdilik Rusya'nın yakın çevre olarak adlandırdığı ve jeopolitik açıdan önem atfettiği coğrafyanın büyük bölümünde etkinlik sağladığı görülmektedir. Ancak bu durum Rusya açısından da bölge devletleri açısından sürdürülebilir bir durum değildir.

10 Kasım'da Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında savaşı sona erdiren üçlü mutabakat metni imzalanmış ve çatışmalar durdurulmuştur. Metinde; Dağlık Karabağ'daki ateşkes hattı boyunca ve Laçın koridoru boyunca Rusya Federasyonu'nun Barış Gücü Birliği yerleştireceği ve bu birliğin kalma süresinin sürenin bitmesine 6 ay kala taraflardan birisinin itiraz etmemesi durumunda sonraki 5 yıllık dönem için otomatik uzatılacağı; Hankendi ve Ermenistan arasında ulaşımın temini için Laçın koridorunun ve Azerbaycan Nahçıvan arasında ulaşımın sağlanması için bir koridorun oluşturulacağı ve bu koridorların güvenliklerinin Rusya Federal Güvenlik Servisi tarafından sağlanacağı hükme bağlanmıştır.

Dağlık Karabağ çevresindeki yedi rayonun Azerbaycan'a bırakılması, Azerbaycan'ın stratejik açıdan önemli olan Suşa'da kalması, Dağlık Karabağ'ın yönetim biçimine müdahale edilmemesi Azerbaycan açısından oldukça önemli kazanımlardır. Nahçıvan ile Azerbaycan arasında kara bağlantısının bir koridorla sağlanacak olması ise Türk Dünyası açısından önemli bir kazanımdır. Ancak Rusya'nın Nahçıvan koridorunda ulaşımın kontrolünü ve güvenliğini sağlayacak olması koridorun tamamen Rus kontrolünde olacağını göstermektedir. Ayrıca Laçın koridorunun⁸ yeri belirlenmiş olmasına karşın, Nahçıvan koridorunun (Zengevur) yeri belirtilmemiştir. Ateşkes anlaşmasının sonucu olarak bölgeye Rus askerlerinin girmesini de bir sorun olarak değerlendirmek gerekmektedir. Rusya, savaşa dâhil olmadan kendi barış birliklerini bölgeye gönderme şansı bulmuş ve Ermenistan'ın kendisine olan bağımlılığını artırmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan ve dolayısıyla Türk Dünyası ile kara bağlantısı doğrudan bir kara yolu olmaması nedeniyle İran üzerinden sağlanmaktadır. Zengevur koridoru ile Türkiye'nin

⁸ 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan bölgeyi Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğunun da Ermenistan'a göç etmesi nedeniyle bu koridor fiiliyatta ortadan kalkmıştır.

Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısının sağlanacak olması ve belki de bu hat üzerinden enerji nakil hatlarının kurulabilecek olması Türk Dünyası açısından stratejik öneme haizdir.

Zengevir Koridoru Türk dünyasının bütünleşmesinin yolunu açacak olmasının yanında “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” bağlamında küresel ticaretin bu bölgeden gerçekleşebilmesine olanak sağlaması bakımından da son derece önemlidir (Akıncı ve Kaba, 2023, 103). 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesini Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu ise Ermenistan’a göç etmişlerdir. Fiiliyatta çözüme kavuşmuş olan sorunun sonraki süreçte nihai bir uluslararası antlaşma ile hukuki zemininin sağlanması zorunludur. Bu antlaşmada Zengevir Koridoru ile ilgili hususlara açık ve net ifadelerle yer verilmesi Türk Dünyası Jeopolitiği açısından son derece önemlidir.

SONUÇ

Rusya’nın jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları için Hristiyan olan Ermenileri çeşitli bölgelerden getirerek Kafkaslara yerleştirmesi oldukça eskiye dayanmaktadır. Rusya, göçler yoluyla Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Kafkasya bölgesinde Hristiyan bir tampon bölge oluşturarak Osmanlı’nın Kafkasya ve Türkistan ile olan kara bağlantısını kesmiştir. SSCB’nin dağılması sonrası ise Rusya, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ı destekleyerek Türkiye ile Azerbaycan dolayısıyla da Türk dünyası arasındaki kara bağlantısı sağlanabilmesini engelleme çabasını sürdürmüştür.

Rusya’nın Dağlık Karabağ sorunu karşısında Ermenistan’a olan desteğinin en temel nedenlerinden birisi Türk Dünyası’nın entegrasyonundan duymuş olduğu rahatsızlıktır. Bölgede istikrarsızlığın devam etmesi sayesinde Kafkasya ve Orta Asya’da nüfuzunu sürdürebilmekte ve Türkiye’nin bölgedeki etkisini sınırlandırabilmektedir. Sorunun çözümsüzlüğü bölgedeki aktörlerin Rusya’ya bağımlı kalmasını da sağlamaktadır. Bu vesileyle Rusya Birinci Karabağ Savaşı’nda Ermenistan’ı desteklemiş, İkinci Karabağ Savaşı’nda ise siyasi nedenlerle zımnî de olsa tarafsız kalmıştır. İkinci Karabağ Savaşı’nın Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanması ve Azerbaycan’ın topraklarını geri alması sonucu ise Rusya soruna müdahil olarak iki taraf arasında bir antlaşma sağlanmasına öncülük etmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan antlaşma ile Rusya’nın bölgede asker konuşlandırması ve Nahçıvan Koridorunda güvenliği ve ulaşımın kontrolünü sağlayacak olması Rusya’ya stratejik açıdan diğer aktörlere karşı avantaj sağlarken Türk Dünyası jeopolitiği bakımından olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır.

Buna rağmen İkinci Karabağ Savaşı Türk Dünyası açısından hem jeopolitik bir kazanım hem de olumlu bir motivasyon kaynağı olmuştur. Her şeyden önce ABD ve Rusya’nın doğrudan desteği sağlanmaksızın Türk Devletlerinin desteğiyle kazanım sağlanabileceği fikrine duyulan inanç yaygınlık kazanmış, Türkiye ve Azerbaycan arasında var olan “iki devlet tek millet” söylemi somut bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısının (Zengevir Koridoru) sağlanması durumunda Türk Devletlerinin enerji kaynaklarının boru hatları ile Türk Kuşağı üzerinden doğrudan Avrupa’ya transiti mümkün hale gelebilecektir.

Ermeni silahlı grupların İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan metne bağlı kalmayarak tahrik edici tutumlarını devam ettirmeleri sonucu 19 Eylül 2023 antiterör operasyonu ile Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesini Ermeni silahlı gruplardan tamamen temizlemiş, bölgede yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu Ermenistan'a göç etmişlerdir. Gelineen noktada fiili durumun zaman kaybetmeden uluslararası antlaşma ile hukuki zemininin sağlanmasına tüm Türk Devletleri öncelik vermelidirler. Bu antlaşmada Zengevur Koridoru ile ilgili hususlara açık ve net ifadelerle yer verilmesi ve koridorun inisiyatifinin Rusya'ya bırakılmaması son derece önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

The dissolution of the Soviet Union and the independence of the Turkic Republics have extended the concept of the Turkic world beyond the borders of the Republic of Turkey. Today, there are seven independent Turkic states, including Cyprus. Over the past 200 years, amidst changing global conditions, the historical Turkic Belt, stretching from the Mediterranean to the Pacific, has been revitalized in the heart of Eurasia, which has experienced foreign domination. This belt has secured its place on the world geopolitical map not only due to its geographical location but also because of its abundant natural resources and population.

In the Caucasus, one of the significant regions within the Turkic Belt, the Ottoman Empire could not exert influence during periods of stagnation and decline. Even today, in terms of the Republic of Turkey and the Turkic world, the Caucasus region retains its importance as geopolitical competition persists. The focal point of this competition is the Karabakh issue.

After the establishment of Bolshevik rule in the Caucasus, the status of Karabakh, Nakhchivan, and Zangezur was determined by Moscow. Karabakh was declared an autonomous region and was incorporated into Azerbaijan in 1923, while Zangezur was handed over to the Armenians.

The transfer of Zangezur to the Armenians resulted in the severance of Azerbaijan's land connection with Turkey. This not only disrupted Azerbaijan's land connection with Nakhchivan but also dealt a significant blow to its relations with Turkey. As a result, both the land connection between Turkey and the Turkic world and the implications of the severed land connection has become more evident today, particularly when considering the consequences in terms of energy resource transfers.

During the process of the Soviet Union's disintegration, ethnic Armenians living in Karabakh initiated a separatist movement. When Armenia and Azerbaijan declared their independence in 1991, this separatist movement gained strength with support from Armenia and Russia. In 1989, the Armenian attacks against Azerbaijani Turks intensified and reached their peak in Karabakh. These attacks also spread beyond the Karabakh region. Throughout this process, Russia sided with the Armenians in the unfolding events.

With the support of Russia, the Armenian army began to occupy Azerbaijani territory and subject civilians to persecution. During the war, %20 of the territory of the Republic of Azerbaijan (including the Nagorno-Karabakh region and seven districts) was occupied by the Armenian army. The population of these regions was subjected to ethnic cleansing, and all settlements, historical sites, and cemeteries in the occupied territories were destroyed.

By persisting in their provocative attitudes, the Armenians launched a new attack on Karabakh on September 27, 2020. In response to this attack initiated by Armenia, the Azerbaijani army retaliated, leading to the Second Nagorno-Karabakh War, which lasted 44 days between the two countries. During this war, the Azerbaijani army's courageous fight, unconditional support from Turkey, and Russia's partial but politically motivated neutrality resulted in absolute success for the Azerbaijani forces, enabling them to liberate most of their occupied territories.

Under the leadership of Russia, a ceasefire was declared, and a new process related to the issue began. The 44-day Karabakh war that took place from September 27 to November 10, 2020, largely resolved a longstanding issue that had been unresolved through diplomacy for many years due to the competition among global and regional powers. However, deploying Russian peacekeeping forces to the region and transferring transportation corridors (Lachin and Nakhchivan) under Russian control are considered adverse developments for the Turkic world as they enable Russia to maintain control over the region.

Russia openly supports Armenia in the Nagorno-Karabakh issue. Moscow views its support for Armenia as a blow to the integration of the Turkic world. Taking advantage of Azerbaijan's instability, Russia can maintain its influence in the Caucasus and Central Asia while limiting Turkey's influence in the region. Therefore, for Russia, it is essential that the Nagorno-Karabakh issue remains unresolved. Furthermore, Russia ensures the dependency of regional actors by exploiting the unresolved nature of the problem.

This study aims to explain the historical process of the Nagorno-Karabakh issue and discuss its implications for the geopolitics of the Turkic world. It seeks to answer the question of how the unresolved nature of the Nagorno-Karabakh issue affects the geopolitics of the Turkic world. The unique value of this study lies in the examination of the Turkic world's geopolitics from a specific starting point. This study will employ a historical and descriptive research method, conducting an extensive literature review and incorporating comparative analysis and synthesis. The history of the Nagorno-Karabakh problem with its global and regional aspects is given, the geopolitics of the Turkic World and the Turkic World are discussed, and the effects of the Nagorno-Karabakh problem on the geopolitics of the Turkic World are discussed.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

Acer, Y. (2020). Ermenistan'ın Karabağ işgali ve uluslararası hukuk. İ. Demir (Ed.), *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İş birliği Modeline* (ss.7-9), ULİSA 12, Sayı: 8.

Akıncı, H. (2021). Türk Dünyasının jeopolitiği ve Türk dış politikasındaki yeri. *Kriter Dergisi*, 6(62).

- Akıncı, A. ve Kaba S. G. (2023), "Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru örneği", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9 (1), 88-106
- Akıncı, A. ve Jafarli, J. (2020) "Rusya kıskacındaki türk devletlerinin kimlik mücadelesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 505-524
- Altınanıt, H. İ. (2014). *Özgürlüğün görkemli ülkesi Kafkasya* (1. baskı). Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Arıbaş, K. (2007). *Küresel çağda siyasi coğrafya*. Çizgi Kitabevi.
- Aslanlı, A. (2015). *Karabağ sorunu ve Türkiye Ermenistan ilişkileri*. Berkan Yayınevi.
- Attar, A. (2005). *Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aydın, M. (2010). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler, B. Oran (Ed.), içinde *Türk Dış Politikası* (ss. 366-439), Cilt II 1980-2001., İletişim Yayınları.
- Aydın, N. (2013). Türkiye'nin Dağlık Karabağ politikası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 153-169.
- Bilgin, M. S. (2020). Karabağ zaferine giden süreç ve jeopolitik sonuçları. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü*, (8).
- Büyükgüzel, H. (2014). Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri politikası. Kripto Yayınları.
- Cafersoy, N. (2023). Görüşme Notları. (04.11.2023).
- Cömert, İ. Y. (2020). Dağlık Karabağ Savaşında son durum: Gerçekler, Tehditler, Analizler. <https://www.globalsavunma.com.tr/daglik-karabag-savasinda-son-durum-gercekler-tehditler-analizler.html>
- Çamaş, T. (2020), Karabağ Savaşı ekseninde yeni Kafkasya jeopolitiği, <https://www.ankasam.org/karabag-savasi-ekseninde-yeni-kafkasya-jeopolitigi/>
- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın siyasi sınırları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3).
- Eraslan, F., & Özdemir, F.N. (2021). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde önemli bir kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129(255), 315-334.
- Erol, S. (2018). Avrasya'nın değişen jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl bir gelecek?", TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.
- German, T. (2012). The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia: Security issues in the Caucasus". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2).
- Görgülü, A. (2014). Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Dağlık Karabağ sorunu. *Yeni Türkiye*, (60), 1-6.
- Kazımlı, E. (2022). Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8f1acf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf
- Keskin, A. (2021). Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki jeopolitik rekabetin dönüşümü. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>
- Moghanirahimi, S. (2021). Tarihten günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran ilişkileri. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-220.
- Mustafayev, B. (2013). Sovyetler döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (39), 53-68.
- Nadirli, K. (2023). Azerbaycan ordusu Karabağ'da terörle mücadele operasyonu başlattı, <https://www.iha.com.tr/haber-azerbaycan-ordusu-karabagda-terorle-mucadele-operasyonu-baslatti-1183810>
- Neciyev, E. (2011). Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi sürecinde Karabağ problemi. *Ermeni Araştırmaları*, (39), 163-186.
- Neef, C. (2004). *Kafkasya, Rusya'nın kanayan yarası*. (Ö. Göneralp, Çev.). Yeni Hayat Yayıncılık.
- Özey, R. (2022). Türk Dünyası'nın jeopolitik önemi ve başlıca problemleri. <http://www.habitat.org.tr/jeopolitik/394-turk-dunyasinin-jeopolitik-onemi.html>
- Paşa, E. (2021). Karabağ sorunu: Tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve çözüm süreci. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 192-215.

- Rehimov, R. (2023). Azerbaycan ordusu Karabağ'daki antiterör operasyonunda 192 şehit verdi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusu-karabagdaki-antiteror-operasyonunda-192-sehit-verdi/3001856>
- Samedov, N. (10 Ağustos 2011). Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye. TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3663/daglik_karabag_sorunu_ve_turkiye
- Sapmaz, A., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), 1-32.
- Yılmaz, S. (2009). Jeopolitik ve strateji. *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, 2009, 8(61), 60-74.
- Yılmaz, S. (2020). Ermenistan-Azerbaycan Barış anlaşmasının değerlendirilmesi", Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline, *ULİSA 12*, (8), 26-42.